

NEOLIBERALISME

MARTIN VAN HEES, PATRICK VAN SCHIE
& MARK VAN DE VELDE

Neoliberalisme

Een politieke fictie

BOOM — AMSTERDAM

© 2014 De auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Typografische verzorging

René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 90 8953 377 7 | NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Inhoud

Voorwoord 7

- 1 Neoliberalisme: opkomst van een term 11
- 2 Het voorbije neoliberalisme: het einde van laissez faire 19
- 3 ‘This is what we believe in’ 37
- 4 Kapitalisme & neoconservatisme 43
- 5 De neoliberale olievlek 49
- 6 Primitieve mensbeelden: neoliberalisme en de *homo economicus* 63

Slotwoord 73

Geraadpleegde literatuur 75

Voorwoord

Noem tegenwoordig een maatschappelijke kwaal en het 'neoliberalisme' schijnt ervoor verantwoordelijk te zijn. Vermarkting, graaicultuur, bureaucrativering, kredietcrisis, consumentisme, materialisme, verschraling van arbeidsverhoudingen, morele crises, het verdwijnen van sociale cohesie, en de teloorgang van het onderwijs: het zou allemaal de schuld van dit 'neoliberalisme' zijn. Helaas wordt zelden toegelicht waarom het 'neoliberalisme' verantwoordelijk is voor al dat vermeende sociale kwaad. Sterker, het is vaak zelfs helemaal niet duidelijk waar de term 'neoliberalisme' naar verwijst.

Duidt dit erop dat we te maken hebben met een vanzelfsprekende waarheid? Veel burgers die beweringen over het neoliberalisme niet voor zoete koek slikken maar willen weten wat er met de term wordt bedoeld, zal het duizelen. Dit valt hun niet kwalijk te nemen. Het niet definiëren van een term die zo makkelijk, en vaak, in de mond wordt genomen, is een omissie die de critici van 'het' neoliberalisme valt aan te wijven.

In het najaar van 2013 schreef een van ons een artikel voor *Socialisme & Democratie*, het tijdschrift van de Wiardi Beckman Stichting (het wetenschappelijk bureau van de PvdA). In het artikel werd betoogd dat het neoliberalisme waarop in het blad zo veelvuldig wordt afgegeven, helemaal niet bestaat en dat voor zover het meer dan een halve eeuw geleden *heeft* bestaan, het een variant van het liberalisme is waar sociaal-democraten helemaal niet veel moeite mee zouden moeten hebben, integendeel. Het artikel, geplaatst in het decembernummer 2013 van *S&D*, deed veel stof opwaaien en in februari 2014 plaatste het tijdschrift vier tegenartikelen onder het passende kopje 'boze reacties'. Eind die maand traden ondergetekenden op het kantoor van de Wiardi Beckman Stichting in debat met de vier schrijvers.

Noch in de tegenartikelen noch in dit debat gaven de critici een heldere begripsomschrijving.

Op dat moment waren wij al tot de overtuiging gekomen dat er behoefte is aan meer duidelijkheid. Met het voorliggende boekje willen wij de mist rond 'neoliberalisme' verdrijven. Wij schetsen onder meer wat het neoliberalisme dat in de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog wél heeft bestaan voorstond, waarin het verschilde met enerzijds het klassieke liberalisme van voorheen en anderzijds met verschijnselen die tegenwoordig in het publieke debat 'neoliberaal' worden genoemd. Wij komen tot de conclusie dat 'het neoliberalisme' als *hedendaags* verschijnsel niet bestaat.

Het is een bijzondere ervaring een boek te schrijven over een verschijnsel dat slechts in de verbeelding bestaat. Omdat velen wakker lijken te liggen van het neoliberale spook, achtten wij het nuttig uit te leggen dat dit spook een geestverschijning is die in werkelijkheid niet bestaat. Maar waarom liggen velen er wakker van, waarom is er al die maatschappelijke aandacht voor een verschijnsel dat niet bestaat? Een mogelijke verklaring is dat het begrip de complexiteit van de alledaagse politiek op een aangename wijze reduceert. Politiek is ingewikkeld en grote ideologische schema's en verbanden maken het allemaal wat overzichtelijker. Bovendien hebben vijandbeelden altijd ook een strategische waarde: hoe groter het politieke ongelijk van anderen, des te vanzelfsprekender het eigen gelijk.

Het inzicht dat het neoliberalisme niet bestaat en dat we er dus ook niet wakker van hoeven te liggen, vormt een constructieve bijdrage aan het maatschappelijk debat — het is immers ook een oproep al te gemakkelijke simplificaties op te geven en het eigen gelijk ter discussie te durven stellen. Maar is dat voldoende rechtvaardiging voor dit boekje? Sommige filosofen stellen dat een verschijnsel bestaat als er voldoende mensen zijn die geloven dat het bestaat. Hoewel wij die opvatting niet delen, volstaan we niet met de constatering dat het neoliberalisme een fictie is. We bespreken ook de kenmerken die door de critici aan het neoliberalisme worden toegeschreven en vragen ons af hoe die zich verhouden tot het 'gewone' klassiek-liberalisme. Sommige van de kenmerken (bijvoorbeeld het zogenaamde *new public management*) blijken helemaal niets met liberalisme te maken

te hebben. Andere (deregulering, liberalisering, privatisering) zijn daarentegen wel liberaal te noemen, maar de anti-neolibera-
le kritiek wijst hier vooral op problemen die het gevolg zijn van
een inadequate realisering van de liberale uitgangspunten. An-
ders gezegd, we stellen niet alleen dat het neoliberalisme niet be-
staat, maar ook dat ermee geassocieerde verschijnselen of niets
met het liberalisme te maken hebben of vooral laten zien dat de
wereld nog te *weinig* liberaal is.

Wij danken de mensen van uitgeverij Boom voor de goede sa-
menwerking. En wij danken Stefan van Waardenburg voor het
ondersteunende werk.

MARTIN VAN HEES
PATRICK VAN SCHIE
MARK VAN DE VELDE

Juni 2014

Neoliberalisme: opkomst van een term

De ‘essentie’ van de regeringsverklaring van het kabinet-Kok I in 1994 was volgens toenmalig SP-leider Jan Marijnissen de presentatie van ‘de neoliberale toekomst’. De voornemens van dat kabinet tot dereguleren, privatiseren, meer markt en minder overheid in het algemeen, alsmede plannen in de richting van ‘een minimaal sociaal stelsel’, zouden ‘Amerikaanse toestanden’ naar Nederland brengen. Daar stak volgens Marijnissen een neoliberale agenda achter. Inmiddels tekenden, beweerde de SP-leider, alle vier grote partijen — destijds VVD, PvdA, CDA en D66 — voor de ‘neoliberale aanpak’.¹

De Socialistische Partij (SP) heeft stelselmatig gehamerd op ‘het neoliberalisme’ als de kracht die de Nederlandse samenleving ondermijnt en ziet het als haar grote tegenstander. In het verkiezingsprogramma van 1994 stelde de partij:

De individualisering, het idee van ‘ieder voor zich’ en het neoliberalisme winnen met de dag verder terrein. Daardoor verdwijnt de samenhang uit de samenleving... In de VS heeft de neoliberale politiek tot gevolg gehad dat het beginsel van *one man one vote* steeds meer plaats heeft moeten maken voor de realiteit van *one dollar one vote*.

Beïnvloed door ‘mensen als Milton Friedman’ had het ‘neoliberale denken’ van Thatcher en Reagan eerst vaste grond onder de voeten gekregen in de Angelsaksische wereld, aldus de SP. Nu raakten ‘ook in ons land de parlementaire partijen van

1 Redevoeringen van Jan Marijnissen als fractievoorzitter van de SP op 31 augustus en 1 september 1994, *Handelingen Tweede Kamer*, 86-5866-5868 en 87-5923.

links tot rechts ernstig geïnfecteerd'.² Een paar jaar later, in de SP-beginselverklaring *Heel de mens* uit 1999, wordt gesproken over de 'neoliberale olievlek' die de wereld overspoelt met 'het nieuwe geloof in de zegeningen van het kapitalisme en de vrije markt'.³

Voorafgaand aan de parlementaire entree van de SP in 1994 werd in de Tweede Kamer al wel eens aan het neoliberalisme gerefereerd, maar niet systematisch en ook niet per se altijd alleen in negatieve zin.⁴ Met de SP veranderde dit. Profilering ten opzichte van de PvdA speelde daarbij een belangrijke rol. De opmars van het neoliberalisme werd dan ook gekoppeld aan het verraad dat de PvdA onder Wim Kok zou hebben gepleegd aan de sociaaldemocratische beginselen.

Bijna twintig jaar later is de aanval op het neoliberalisme niet meer voorbehouden aan de SP, maar wordt de afkeer breed gedragen. De PvdA erkent daarbij bovendien de eerdere kritiek van de SP op haar eigen rol. Zo sprak begin 2010 toenmalig PvdA-leider Wouter Bos over een 'neoliberale aberratie' welke kleefde aan de Derde Weg die zijn partij in de jaren negentig in het kielzog van Bill Clinton en Tony Blair was ingeslagen. Die Derde Weg had in Nederland zelfs de schijn opgewekt dat het achterliggende doel was 'de samenwerking met de liberalen ideologisch te legitimeren'. Maar de Derde Weg was 'niet echt sociaal-democratisch', waardoor het beeld ontstond van 'neoliberale collaboratie'.⁵

Opmerkelijk is de veelheid aan verschijnselen die op het conto van het neoliberalisme worden geschreven. Een artikel van de vroegere directeur van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, Paul Kalma, is hiervoor symptomatisch: het neoliberalisme wordt daarin gelijkgesteld aan dan wel verantwoordelijk ge-

2 *Stem tegen, stem SP*, p. 3-4.

3 SP-beginselverklaring *Heel de mens*.

4 Zo stelde Tweede Kamerlid Frits Castricum (PvdA) op 8 februari 1988: 'Natuurlijk is iedere gulden die meer naar de staatskas gaat, die Holle Bolle Gijs, een schok voor het neoliberalisme.' En op 24 maart 1992 noemde Eerste Kamerlid Kees Zijlstra (PvdA) de vvd een partij 'die zich soms tot erfgenaam van het neoliberalisme verklaart', zonder overigens een voorbeeld van een dergelijke verklaring door de vvd te leveren. *Handelingen Tweede Kamer*, Vaste Commissie voor Verkeer en Waterstaat UCV-34, p. 34-2 resp. *Handelingen Eerste Kamer*, pp. 21-749-750.

5 Den Uyl-lezing van Wouter Bos.